

УДК: 159.942.5

© Кузнецов О.І., 2014 р.

<http://orcid.org/0000-0002-1699-7859>

О.І. Кузнецов

Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

СТРУКТУРА ПСИХІЧНИХ СТАНІВ СТУДЕНТІВ У РІЗНИХ УМОВАХ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається проблема психічних станів студентів в різних умовах навчальної діяльності: на семінарі, лекції та вдома при підготовці до занять. Досліджено структуру психічних станів студентів у різних умовах навчальної діяльності. Визначено відмінності у переживанні психічних станів у навчальній діяльності в її різних умовах.

Ключові слова: психічний стан, навчальна діяльність студентів, психічні стани студентів на семінарі, лекції та вдома при підготовці до занять.

А.И. Кузнецов

СТРУКТУРА ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ СТУДЕНТОВ В РАЗНЫХ УСЛОВИЯХ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И

В статье рассматривается проблема психических состояний студентов в разных условиях учебной деятельности: на семинаре, лекции и дома при подготовке к занятиям. Исследована структура психических состояний студентов в разных условиях учебной деятельности. Определены различия в переживании психических состояний в учебной деятельности в разных условиях ее осуществления.

Ключевые слова: психическое состояние, учебная деятельность студентов, психические состояния студентов на семинаре, лекции и дома при подготовке к занятиям.

O.I. Kuznetsov

STRUCTURE OF MENTAL STATE STUDENTS IN DIFFERENT CONDITIONS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES

The article deals with the problem of mental states of students in different conditions of training activities: the workshop, lectures and home in preparation for classes. The structure of mental states of students in different conditions of training activities was obtained. It was identified the differences in the experience of mental states in educational activity in its various conditions.

Key words: mental status, educational activity of students, students' mental state at the seminar, lectures and home in preparation for classes.

Актуальність. Вивчення психічних станів суб'єктів навчальної діяльності має особливе значення для психологічної науки, оскільки саме вони є регуляційною реальністю їх особистості. Психічні стани у вітчиз-

няній психології розглядаються як якісно однорідні прояви всіх психічних компонентів у певний проміжок часу і виступають як єдність, цілісність всіх психічних елементів. У психічних станах знаходить своє вираження міра активності функціонування психіки людини, що виступає інтенсивністю перебігу та модальністю (якістю) психічних процесів і властивостей. Психічні стани мають визначну роль у протіканні навчально-професійної діяльності студентів, визначаючи її успішність.

Міра наукової розробки проблеми. Дослідженню проблеми психічних станів присвячені роботи Л.М. Балабанової, І.В. Волженцевої, В.А. Ганзена, Л.Г. Дикої, М.А. Кузнєцова, М.Д. Левітова, О.О. Прохорова, Ю.Є. Сосновікової, В.А. Семиченко, та ін.

Мета дослідження – визначити структуру психічних станів студентів у різних ситуаціях навчальної діяльності.

Методи дослідження. З метою діагностики психічних станів студентів було використано методiku О.О. Прохорова. Методика являє собою перелік 74 психічних станів. Студенти мають за п'ятибальною шкалою оцінити міру виявлення у них зазначених станів у наступних ситуаціях: 1) коли на семінарі йде опитування, і багатьох викликають відповідати на оцінку; 2) під час лекцій в університеті; 3) коли вдома готуєшся до занять.

Для виявлення прихованих (латентних) змінних, що визначають різноманіття психічних станів студентів на семінарському занятті, лекції та в умовах навчальної діяльності вдома був використаний експлораторного факторний аналіз методом головних компонент. Обертання проводилося за допомогою процедури варімакс. Розрахунки проводились окремо для даних, що відображають психічні стани студентів на семінарському занятті, на лекції і для навчальної діяльності в домашніх умовах. Для вирішення проблеми визначення числа факторів використовувалися критерій «кам'янистої осипи» і критерій власних чисел, запропонований Кайзером (він полягає у відборі тільки таких факторів, власні значення яких дорівнюють або перевищують 1) [9]. В якості мінімально прийнятної кореляції показника з фактором, при якій даний показник вважася «навантажуючим даний фактор», тобто входять до його структуру, був прийнятий коефіцієнт $\pm 0,500$.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Таблиця 1 відображає результати обчислень факторів, що входять в структуру психічних станів студентів на семінарському занятті. П'ять виділених факторів в сукупності пояснюють 53,4% загальної дисперсії. Перший фактор (факторний вага – 11,039; 18,75% дисперсії) виявився статистично значимо навантаженим «задоволенням» (0,778), «щастям» (0,778), «замилуванням» (0,776), «веселістю» (0,749) та іншими, в більшості своїй емоційними, станами.

Таблиця 1

Структура психічних станів студентів на семінарському занятті

Психічні стани	Фактори				
	1 – «Позитивний настрій»	2 – «Страх і напруженість»	3 – «Працездатність та концентрація на завданні»	4 – «Імобілізаційний»	5 – «Азартний»
апатія				0,605	
азарт					0,577
втома				0,524	
бадьорість	0,555				
страх		0,783			
безвихідь		0,588			
занепокоєння		0,780			
безпорадність		0,718			
натхнення	0,630				
збудження					0,563
хвилювання		0,671			
веселість	0,749				
замилування	0,776				
наснага	0,704				
увага			0,518		
доброта	0,679				
бажання вчитися			0,543		
цілеспрямованість			0,587		
коливання		0,695			
конфуз		0,665			
трудність		0,716			
лінощі				0,707	
любов	0,736				
мріяння	0,597				
настрій	0,634				
нервозність		0,705			
напруженість		0,771			
терпіння			0,546		
незалежний	0,510				
розуміння			0,551		
посидючість			0,630		
засмучення		0,563			
заклопотаність		0,502			
піднесеність	0,586				
пригніченість		0,596			

почуття переваги	0,518				
радість	0,739				
стан працездатності			0,635		
нудьга				0,779	
сонливість				0,729	
щастя	0,778				
зібраність			0,610		
задоволеність	0,702				
задоволення	0,778				
Подив	0,548				
Факторна вага	11,039	7,213	5,254	5,041	3,014
% поясненої дисперсії	18,7	12,2	8,9	8,5	5,1

Тому він отримав назву «*Фактора позитивного настрою*», який, очевидно, відповідає за виникнення у студентів загального позитивного емоційного фону, необхідного для успішної навчальної роботи на семінарському занятті.

Другий за значимістю фактор (7,213; 12,2%), – навпаки, виявився навантаженим негативними станами – «страхом» (0,783), «занепокоєнням» (0,780), «напруженістю» (0,771), «безпорадністю» (0,718), «трудністю» (0,716) та іншими станами, що свідчать про емоційні труднощі і проблеми, що виникають у студентів на семінарі. Фактор був визначений як «*Страх і напруженість*».

Третій фактор (5,254; 8,9%) був визначений як «*Працездатність і концентрація на завданнях*», так як психічні стани, що входять в його структуру – важливі умови виконання людиною цілеспрямованої діяльності та досягнення продуктивного результату: «стан працездатності» (0,635), «посидючість» (0,630), «зібраність» (0,610) і ін.

Четвертий фактор (5,041; 8,5%), як і другий – відображає внутрішні психологічні перешкоди на шляху суб'єкта до мети. За складом категорій, що увійшли до нього, він був названий «*Імобілізаційний*». Стани, які в нього включені, пошкоджують процес інформаційної взаємодії суб'єкта з середовищем (нудьга – 0,779), знижують рівень неспанья, відводячи людини від «оптимуму емоційного збудження» (сонливість – 0,729), ефективно перешкоджають вчиненню вольового акту (лінь – 0,707) і т. п.

Нарешті, п'ятий фактор (3,014; 5,1%) виявився навантаженим оцінками з двох станів – «азартом» (0,577) і «збудженням» (0,562). Азартне збудження на семінарському занятті не випадково (принаймні, у деяких студентів), так як таке заняття супроводжується елементами змагання та суперництва, диференційованим оцінюванням успішності студентів, а іноді – якоюсь психологічною грою, в ході якої недостатньо підготовлений

Структура психічних станів студентів на лекції

Психічні стани	Фактори				
	1 – «Працездатність та концентрація на завданні»	2 – «Рішучість та впевненість у собі»	3 – «Позитивний настрій»	4 – «Напруженість»	5 – «Імобіліза- ційний»
апатія					0,574
активність			0,533		
щирість			0,562		
втома					0,661
бадьорість			0,531		
хвилювання				0,730	
веселість			0,595		
замилування			0,561		
увага	0,687				
доброта			0,661		
бажання вчитися	0,667				
цілеспрямованість	0,655				
інтерес	0,667				
коливання				0,546	
трудність				0,644	
лінощі					0,733
любов			0,615		
мріяння					0,582
настрій			0,504		
нервозність				0,747	
напруженість				0,820	
розуміння	0,572				
посидючість	0,724				
полегшення		0,556			
заклопотаність				0,667	
піднесеність		0,519			
почуття переваги		0,584			
радість		0,517	0,531		
рішучість		0,608			
стан працездатності	0,689				
розв'язність		0,591			
смиливість		0,569			
нудьга					0,734
сонливість					0,765
спокій		0,512			

щастя		0,528	0,512		
зібраність	0,697				
задоволеність		0,601			
задоволення		0,591			
Факторна вага	5,769	5,662	5,597	4,516	4,505
% поясненої дисперсії	11,3	11,1	11,0	8,9	8,8

студент намагається перехитрити викладача, імітуючи сумлінність і прагнути до незаслужено високим оцінками.

Таблиця 2 відображає результати факторного аналізу показників міри вираженості психічних станів студентів на лекції. Як і у випадку з семінаром, оптимальної виявилася п'ятифакторна модель структури латентних змінних. Виділені п'ять факторів з сукупності пояснюють 50,3% сумарної дисперсії. Однак, на відміну від попередньої структури чинника фактор «*Позитивного настрою*» (а по відношенню до станів на лекції він теж був ідентифікований) виявився зміщеним на третє місце за своєю значимістю. Найвагомим тут виявився фактор «*Працездатність і концентрація на завданні*» (5,769; 11,3%).

В основному цей фактор відповідальний за прояв тих же психічних станів, які увійшли в структуру аналогічного фактора при аналізі переживань на семінарському занятті (увага, бажання вчитися, цілеспрямованість і т.п.). Однак, є дві особливості прояву даного фактора саме в умовах лекційного заняття. По-перше, в структуру цього фактора на семінарі не входив «стан інтересу», а на лекції – це одна з найбільш істотних змінних, що визначають структуру станів студентів (0,667). Інтерес – це емоційно-мотиваційний явище [3; 4], найважливіший з психологічних конструктів, що спонукають людину до пізнавальної [5; 8] діяльності і, зокрема – до навчальної діяльності [11]. Зрілі форми інтересу, що сформувалися стихійно, або внаслідок спеціальних формуючих впливів (наприклад, в умовах розвиваючого навчання [2] є найважливішим внутрішнім умовою повноцінного навчання у студентів, елементом їх готовності до сприйняття і переробки інформації на лекції.

У структуру першого фактора на лекції не входить стан терпіння, тоді як на семінарі цей фактор містить в собі такий елемент. Семінар психологічно «небезпечніший» для студента (для його самооцінки, самолюбства, образу Я і т.п.), ніж лекція, що чітко проявляється в феноменології психічних станів.

Другий за значимістю фактор актуалізації психічних станів студентів на лекції – «*Рішучість і впевненість у собі*» (5,62; 11,1%). Він відповідальний за прояв в поведінці ряду вольових і емоційно позитивних станів,

які зазвичай супроводжують процес значущою і успішною діяльністю людини – «рішучість» (0,608), «задоволеність» (0,601), «задоволення» (0,591), «розв'язність» (0,591), «почуття переваги» (0,584) і ін.

Досить близьким (за змістом і сутністю) другому чиннику виявився третій фактор, який отримав назву «*Позитивний настрій*» (5,597; 11,0%). Настільки близьким, що показники двох станів статистично значимо корелюють не тільки з другим, але і з третім фактором. Йдеться про стани «радість» (0,531) і «щастя» (0,512). Зміст другого фактора розкривається в емоційних (доброта – 0,661, любов – 0,615, веселість – 0,595 і ін.) і активізаційних (активність – 0,533, бадьорість – 0,531) станах.

Два останніх фактора відображають (на «мові» психічних станів) труднощі і внутрішні проблеми, з якими студентам доводиться стикатися і які їм доводиться долати на лекції.

Так, четвертий фактор отримав назву «*Напруженість*» (4,516; 8,9%) і не випадково. Ця латентна змінна визначає динаміку станів напруженості (0,820), нервозності (0,747), хвилювання (0,730), заклопотаності (0,667) і ін. Однак на відміну від другого фактора в факторній структурі станів студентів на семінарі («Страх і напруженість»), фактор напруженості на лекції структурно менш різноманітний і, що найбільш суттєво, вільний від страху, безвиході, безпорадності і переживання фрустрації. Крім того, помітно менше його факторний вагу і відсоток дисперсії, який він пояснює.

П'ятий, – «*Імобілізаційний*», – фактор (4,505; 8,8%) проявляється на лекції майже так само, як і на семінарському занятті – за допомогою таких станів, як сонливість (0,765), нудьга (0,734) лінь (0,733), втома (0,661), апатія (0,574). Однак, є й відмінність: іммобілізаційним елементом на лекції виступило також стан «мріяння» (0,582), тобто відволікання студента від думки лектора, відхід у фантазії (що, власне кажучи, є одним з механізмів психологічного захисту від інформаційного стресу [1; 5; 12]).

Таблиця 3 містить інформацію про факторну структуру психічних станів студентів в умовах навчальної роботи вдома. Найбільший відсоток сумарної дисперсії в цьому випадку пояснюється шестифакторною моделлю (54,4%). Найбільш значущим в цій структурі є фактор «*Позитивного настрою*» (9,407; 16,8%), з яким на статистично значущому рівні корелюють показники 14-ти станів. Переважна більшість з них – емоційні (щастя – 0,832, радість – 0,822, любов – 0,772, задоволення – 0,760, веселість – 0,756 і ін.). Але є й вольові (сміливість – 0,554, рішучість – 0,510) і навіть розумові (мріяння – 0,559).

Другий за значимістю фактор – «*Працездатність і концентрація на завданні*» (7,245; 12,9%), що виявляється, насамперед у мотиваційних (бажання вчитися – 0,801, інтерес – 0,762, цілеспрямованість – 0,750 і ін.),

аттенційних (увага – 0,784), активційних (активність – 0,645, бадьорість – 0,544 і ін.) і вольових (посидючість – 0,575, наполегливість – 0,567, зібраність – 0,547 і ін.) станах.

Таблиця 3

Структура психічних станів студентів при підготовці до занять вдома

Психічні стани	Фактори					
	1 – «Позитивний настрій»	2 – «Працездатність та концентрація на завданні»	3 – «Напруженість та іммобілізація»	4 – «Безтурботність та пасивність»	5 – «Спокій»	6 – «Легкість та незалежність»
активність		0,645				
втома			0,615			
бадьорість		0,544				
безтурботність				0,642		
безвихідь			0,638			
неспокій			0,737			
натхнення		0,543				
хвилювання			0,705			
веселість	0,756					
милування	0,741					
наснага	0,563					
увага		0,784				
досада			0,660			
бажання вчитися		0,801				
цілеспрямованість		0,750				
інтерес		0,762				
коливання			0,680			
трудність			0,681			
Лінощі				0,564		
любов	0,772					
мріяння	0,599					
нервозність			0,813			
напруженість			0,821			
терпіння					0,506	
незалежність						0,527
наполегливість		0,567				
посидючість		0,575				
полегшення						0,553
заклопотаність			0,593			
піднесеність	0,557					

почуття переваги	0,598					
радість	0,822					
рішучість	0,510					
стан працездатності		0,699				
смпливість	0,554					
нудьга			0,613			
сонливість			0,545			
спокій					0,581	
щастя	0,832					
зібраність		0,547				
задоволеність	0,674					
задоволення	0,760					
подив	0,605					
Факторна вага	9,407	7,245	7,219	2,518	2,140	1,976
% поясненої дисперсії	16,8	12,9	12,9	4,5	3,8	3,5

«Напруженість і іммобілізація» об'єдналися в третьому факторі (7,219; 12,9%), хоча в умовах семінару та лекції вони були розведені. Усередині цього фактора елемент напруженості переважає над елементом іммобілізації: показники першого корелюють з фактором в цілому більш тісно, ніж показники другого.

Фактор змістовно наповнений в першу чергу станами «напруженості» (0,821), «нервозності» (0,813), «неспокою» (0,737), «хвилювання» (0,705), «труднощі» (0,681), «коливання» (0,680), «досади» (0,660) і т.п. Однак певною мірою присутні також іммобілізаційні «нудьга» (0,613), «сонливість» (0,545).

Три останніх фактора не дуже значні за своєю вагомістю в факторній структурі, однак важливі тим, що вельми тонко відображають специфіку навчальної роботи студента саме в домашніх умовах. Навчальна робота вдома не настільки строго регламентована у часі і просторі, як це буває в аудиторії. Домашня ситуація містить ряд специфічних «відволікаючих сигналів» і «конкуруючих стимулів», які можуть заволодіти увагою студента, перенаправити його когнітивні ресурси та енергію на інші цілі, активувати інші, не пов'язані з навчальною діяльністю мотиваційні системи (розваги, перегляд телепередач, виконання замісної діяльності, спорт, робота по господарству, відхід від якої-небудь продуктивної діяльності, спілкування з близькими, включаючи конфлікти з ними, їжа і т.п.). У той же час домашня ситуація звична; вона може сприяти максимальному і найбільш ефективному зосередженню студента на навчальній завданню, сприяти оптимальному чергуванню роботи і відпочинку, досягнення найкращої «впрацьованості». Відсутність викладача і одногрупників в істот-

ній мірі нівелюється завдяки широкому розповсюдженню комп'ютерів, сучасних інформаційних систем (електронних бібліотек, довідників, енциклопедій тощо), різноманітних і істотно полегшують процес навчання програмних продуктів. Миттєвий обмін повідомленнями, контакти в соціальних мережах, можливість сприйняття одне одного у вигляді веб-камер і т.п. вносять елементи дистанційного навчання в роботу кожного студента, позбавляють від труднощів вузівського навчання докомп'ютерної епохи.

Четвертий фактор *«Безтурботності і пасивності»* (2,518; 4,5%) отримав назву, яка відповідає двом станам, які увійшли в його структуру: *«безтурботності»* (0,642) і *«лінь»* (0,564). Він виражає той факт, що навчання в домашніх умовах у студентів може бути порушена спокусливою можливістю нічого не робити, відпочити, максимально відволіктися від активної навчальної діяльності.

П'ятий і шостий фактори, навпаки, відображають переваги домашньої ситуації для організації ефективної навчальної діяльності. Фактор *«Спокій»* (2,140; 3,8%) активує такі важливі для повноцінної роботи психічні стани як спокій (0,581) і терпіння (0,506). Перший стан є емоційним і свідчить про те, що суб'єкт позбавлений від коливань емоцій і перепадів в рівні їх інтенсивності. Тим самим створюються психологічні (когнітивні, мотиваційні, особистісні) і психофізіологічні умови для досягнення рівня оптимального для даної діяльності збудження.

Присутність у структурі фактора *«Легкості і незалежності»* (1,976; 3,5%) пояснюється тим, що вдома зі студента «спадає тягар відповідальності»: асиметричний розподіл обов'язків і прав в системі «викладач–студент», що служить джерелом напруги і стресу у останнього, в домашніх умовах скасовується, пом'якшується, йде у фон. Вантаж навчальних турбот студента вдома починає здаватися не такий важким, яким він сприймався в аудиторії (полегшення – 0,553). Крім того, вдома студент відчуває себе більш незалежним, ніж у виші (0,527).

Висновки. Психічні стани відіграють значну роль у протіканні навчально–професійної діяльності студентів, обумовлюють її успішність і мають свою специфіку у різних навчальних ситуаціях. Так, на семінарському занятті для студентів характерна така структура психічних станів, яка розкриває зв'язок позитивних та негативних, іммобілізаційних особливостей переживання, поєднання напруженості та концентрації, активної працездатності особистості студента. Більш позитивними емоційними станами характеризується навчальна діяльність вдома. Домашня робота з підготовки до занять описується структурою психічних станів, що поєднуються переживаннями працездатності та легкості, безтурботності, спо-

кою. Природа психічних станів на лекції визначається працездатністю, рішучістю, позитивним настроєм, певною мірою напруженості.

Перспективним напрямом досліджень виявляється визначення особистісних детермінант психічних станів студентів у різних навчальних ситуаціях.

Література

1. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В.А. Бодров. — М.: ПЕР СЭ, 2006. — 528 с.
2. Дусавицкий А.К. Развитие личности в учебной деятельности / А.К. Дусавицкий. — Х.: 2008. — 216 с.
3. Изард К. Психология эмоций / Изард К.: пер. с англ. А. Татлыбаева. — СПб.: Питер, 1999. — 464 с. — (серия «Мастера психологии»).
4. Ильин Е.П. Эмоции и чувства: Учебное пособие / Е.П. Ильин. — СПб.: Питер, 2001. — 752 с. — (серия «Мастера психологии»).
5. Кузнецов М.А. Специфика эмоциональных переживаний в условиях предэкзаменационного стресса у студентов, стремящихся к успеху и ориентированных на избегание неудачи / М.А. Кузнецов, А.В. Егорова // Научный часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. — К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. — № 26 (50). — Част. I. — С. 280-286.
6. Либи́на А.В. С овладающий интеллект: человек в сложной жизненной ситуации / А.В. Либи́на. — М.: Эксмо, 2008. — 400 с.
7. Развитие личности в развивающем образовании: монография / Под ред. А.К. Дусавицкого, Е.В. Заики. — Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина. — 292 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — М.: Учпедгиз, 1946. — 704 с.
9. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ; пер. с англ. А.М. Хотинского, С.Б. Королева / Под ред. И.Е. Енюкова. — М.: Финансы и статистика, 1989. — 215 с.
10. Хомуленко Т.Б. Наукові підходи до дослідження когнітивної саморегуляції студентів / Т.Б. Хомуленко // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. — Сер. Психологія. — Вип. 15. — Ч. 2. — Х.: ХНПУ, 2005. — С. 170-176.
11. Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г.И. Щукина. — М.: Педагогика, 1971. — 352 с.
12. Vaillant G.E. Adaptation to life / Vaillant G.E. — Boston: Little, Brown, 1977. — 396 p.